

Dear Dragutin,

You read the paper "POVJESNI ŽARI BLANKA MATKOVIĆ I STIPO
PILIĆ : PRIOPREDAJENJE ZA JAVNOST U VEZI...". A new paper related to it
was just uploaded to Academia:

Recenzija_Goli otok.docx

by Aleksandar Jakir, University of Split, Croatia

Stalinism • History of Yugoslavia • History of Titoist Yugoslavia

R E C E N Z I J A rukopisa Martin Previšić : Povijest Golog otoka

R E C E N Z I J A

rukopisa

Martin Previšić : Povijest Golog otoka

418 str.

Datum recenzije: 30. 05. 2018.

PODATCI O RECENZENTU:

Ime i prezime: **Aleksandar JAKIR**

Znanstveno zvanje: **red. prof.**

Matični broj znanstvenika: **295432**

Matična ustanova: Sveučilište u Splitu - Filozofski fakultet, Poljska cesta 35, 21000 Split

Telefon: mob. 091/884 95 24 E-mail: ajakir@ffst.hr

Zastor se digao - glasi zadnja rečenica rukopisa ove nadasve važne i dobrodošle knjige
Martina Previšića a pod naslovom „Povijest Golog otoka“ u kojoj je temeljito obrađena jedna

od ostavština jugoslavenskog socijalizma. Oko 13.000 osoba (neki podatci govore i o broju od 16.101 golooto kom logorašu) prošlo je pakao logora na nenaseljenom otoku u Velebitskom kanalu nedaleko od Senja i otoka Raba izme u 1949. i 1956. godine, kojemu je pridodan ženski logor na otoku Sveti Grgur (*dragutin: na Grguru je odradio „svoje“ Ž.Kužatko 3.g.*). U Hrvatskom državnom arhivu prona en je Udbin poimeni ni spisak umrlih kažnjenika u svim logorima za internaciju ibeovaca prema kojemu je u razdoblju od 1948. do 1956. godine na Golom otoku i ostalim logorima (Sv. Grgur, Bile a, Ramski rit, itd.), **umrlo 399 ibeovaca**. No, to an broj onih koji su se ubili od straha od Udbine torture i zbog toga što je više nisu mogli izdržati, po svoj prilici, se nikad ne e mo i utvrditi. Analiti ki jasno, uvjerljivo i sustavno autor u svom tekstu razlaže fenomen koji je osnovan pod službenim nazivom *Radilište administrativno kažnjenih muškaraca/žena društveno korisnim radom*, a za iji je opis kasnije korištena upe atljiva i najkra a definicija da se radilo o *antistaljinisti kom staljinizmu*, i on ga secira kao što bi patolog secirao ostatke nekakvog grdog morskog organizma iz dubina, izba enog od valova na hridi gdje se na jarkom i nemilosrdnom ljetnom suncu jasno naziru odbojni detalji.

Pred nama je knjiga koja itatelju predo ava povijest fenomena Golog otoka i nudi njegovu interpretaciju. Klju ni ljudi jugoslavenskog režima (Tito, Kardelj, Rankovi), sve do svoje smrti nisu govorili o svojim ulogama u stvaranju logorskog sistema za ibeovce. Izuzetak je bio Milovan ilas, koji je otok nazvao *najmra nijom i najsramnijom pojavom u jugoslovenskom komunizmu te neslu enim posrtanjem i neslu enim ponižavanjem*. Nedvojbeno je ilas iz prve ruke nešto znao o revoluciji koja jede svoju djecu i o obra unu sa stvarnim ili izmišljenim neprijateljima. Mnogi od onih koji su se vratili sa Golog otoka, ako su represiju i nasilje i fizi ki preživjeli, psihi ki su bili slomljeni i svoja su sje anja i spoznaje o tome sa sobom odnijeli u grob. Neki su ipak smogli snage i progovorili. Veo stroge tajne o kojoj se šutjelo po eo se dizati u posljednjem desetlje u jugoslavenskog socijalizma mada, kao što znamo, za vrijeme SFRJ nije došlo do sustavnog i trezvenog suo avanje sa strahotama Golog otoka. Umjesto toga kad se, tridesetak godina nakon što su zadnji „ibeovci“ pušteni s otoka, po elo tematizirati doga aje iz razdoblja nakon 1948. i Rezolucije Informbiroa, oni su se uglavnom u književnim dijelima i filmovima mahom tuma ili u novom klju u. U prvom redu to se doga alo u Srbiji, gdje su se u javnom diskursu kojemu je puls davao Memorandum SANU žrtve Golog otoka pokušali instrumentalizirati za nacionalisti ke politi ke ciljeve, a emu je služila „etnifikacija“ žrtava koje je u jeku sukoba Tito-Staljin poga ala represija. Tada se isticalo da je apsolutno i proporcionalno najviše Srba i Crnogoraca bilo pogo eno represijom, što je mnogo više govorilo o duhu vremena 80ih godina 20. stolje a nego o

Golom otoku. U proteklih trideset godina bilo je o to, kad god bi se tema pojavljivala u javnosti, da su ozbiljni historiografski pokušaji da se Goli otok opiše i razumije u svom povijesnom kontekstu rijetkost. Nedvojbeno nam je nužna i neophodna povijesna rekonstrukcija i toga dijela jugoslavenskog naslije a. Knjiga Martina Previši a koja je nastala na temelju njegovog doktorskog rada u kojemu je istraživao „Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949.-1956.“, a koji je obranjen 2014. godine na Filozofskom fakultetu Sveu ilišta u Zagrebu, popunjava jednu prazninu. Napokon imamo temeljitu i ozbiljnu historiografsku analizu mnogih aspekata djelovanja zloglasnog logora na Golom otoku, a koja je pri tome tako itko napisana da se lako i „u dahu“ ita.

Pri a o Golom otoku pri a je o tome što je jugoslavenski režim podrazumijevao pod tim da zatvorenike treba „politi ki preodgajati“, a što nam puno govori o ideološkoj matrici sistema. Brutalno fizi ko i psihi ko nasilje i teški fizi ki rad bili su u funkciji „preodgoja“ bivših drugova. Perfidnost se sastojala u tome što su pored toga što si bili mu eni logoraši bili prisiljavani, da bi preživjeli, mu iti jedni druge. Malo tko se tom krajnje ne ovje nom sistemu uspio oduprijeti koji je ciljano ubijao svaku humanost. Previši dolazi do svojih uvida temeljem vlastitog dugogodišnjeg istraživanja i znanstvenog bavljenja temom. Njegovo izvrsno poznavanja primarnih izvora i do sada objavljene literature i periodike omogu uje mu da na do sada najpotpuniji na in prikaže, dokumentira i sintetizira što je bio Goli otok. Njegova „Povijest Golog otoka“ po iva na velikom broju korištenih izvora, uklju uju i više od tisu u kartica snimljenog i zapisanog materijala koji je nastao temeljem razgovora sa preživjelim logorašima. Svjedo anstva bivših logoraša autoru su omogu ili korištenje metodologije „usmene povijesti“, a obavijesti svojih kaziva a, kao i neobjavljene autobiografske zapise do kojih je uspio do i, Previši uvijek upotpunjuje korištenjem arhivske gra e i brojnih dokumenata iz razli itih fondova koji su pohranjeni u Arhivu Jugoslavije u Beogradu, u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, te u Državnom arhivu u Zagrebu. Tako er je autor koristio razne filmove, televizijske emisije i internetske izvore. Autor itatelju na znanstveno utemeljen na in (o emu govori i impozantan broj od 1018 bilježaka/fusnota uz tekst) podastire rezultate svog dugogodišnjeg znanstvenog bavljenja sa logorskim sustavom za internaciju onih za koje je jugoslavenski režim smatrao da su pristaše Rezolucije Informbiroa, i da su u sukobu do kojega je 1948. došlo stali na stranu Staljina i Sovjetskog saveza.

U tekstu se analiti ki raš lanjuje logor u cjelini, njegova ishodišta i što se logorom željelo posti i. Detaljno je prikazano na koji na in je logor funkcionirao, kao i smisao i kontekst u kojem je otvoren i zatvoren, a opisano je tako er kako se njegov efekt produžio i nakon

zatvaranja, i to za pojedinca kao i za tadašnje jugoslavensko društvo. Knjiga daje važan doprinos raspravi, kako je autor to na jednom mjestu formulirao, temama kao što su: *što je Goli otok zna io onda kada je otvoren, što zna i danas, kakav je imao utjecaj na društvo te gdje je njegovo mjesto u našoj povijesti i povijesti dvadesetog stolje a. Na kraju, kako je sve obilježio logoraša.*

Rukopis je podijeljen u 17 poglavlja u kojima se temeljito obra uju gore navedena pitanja i brojni aspekti ovog kompleksnog povijesnog fenomena. U svakom od ovih poglavlja itatelj može na i mnoštvo podataka i lucidnih interpretacija koji u svojoj cjelini daju do sada uvjerljivo najpotpuniji prikaz tog nehumanog obra una s onima koji su smatrani staljinistima, a pomo u perfidnog sustava u kojemu su najve e nasilje zatvorenici inili jedni drugima. Poglavlja su naslovljena: *Kako je Staljin prestao biti drug ili Kratka povijest sukoba Tito–Staljin - (Tko su bile) pristalice Staljina? ili Ibeovci - Udbin kaza ok ili Istraga uhapšenih ibeovaca - U ime naroda! ili Kažnjavanja i su enja ibeovaca - Vlakom u nepoznato ili Transport ibeovaca na Goli otok - Sloboda okružena morem ili Osnivanje logora na Golom otoku - Arhipelag Goli ili Logori za internaciju ibeovaca u Jugoslaviji - Socijalisti ko samoupravljanje i na Golom otoku ili Organizacija logora - Jutro do no i ili Dan na Golom otoku - Pedagogija nove klase ili Politi ki preodgoj ibeovaca - Matemati ki smisao nasilja ili Goli otok u brojevima - Preduze e Mermer ili Rad i proizvodnja na Golom otoku - Partizanska kuga opet hara ili Bolesti i smrt na Golom otoku - Jadranski ili Kulturni sadržaji na Golom otoku - Kuferiši se vra aju ku i ili Petrova rupa - S Otoka na otok ili Ibeovci na slobodi - Vidi li se s Golog otoka Moskva?*

itaju i tekst stje e se jasna predodžba što se doga alo na malom otoku u sjevernom Jadranu i zbog ega je došlo do njegovog otvaranja, a zapažanje autora zasigurno je to no da bi Udbini dosjei i dokumenti, puni ideologiziranih eufemizama, istraživa u malo zna ili bez potpore u svjedo anstvima, isto kao što bi iskazi logoraša bez korektiva u podacima, vodili u možda korektnu ali historiografski nepreciznu analizu. Previši eva namjera da Goli otok sagleda u cjelini i svom kontekstu, kako bi što potpunije objasnio njegovo logiku, ciljeve, smisao i posljedice, sa tuma enjem glavne funkcije logora kao *procesa politi kog preodgoja*, omogu io mu je dojmljiv opis surovosti i nasilja unutar kompleksnog i inovativnog sistema kakav je stvoren u logoru na Golom otoku. Njegovo poglavlje o „Petrovoj rupi“ - najbrutalnijem dijelu logora u kojemu su bili zato eni bivši istaknuti komunisti ki funkcionari, doista predstavlja i nastavak analize o frakcijskim borbama u KPJ, jer ve ina

tamo zatvorenih logoraša bila je dio partijskih debata koje sežu mnogo ranije od 1948. godine, kako opravdano primjećuje autor. Time Previšić pobija pojednostavljenu shvaćanja koja su ibeovce isključivo gledali kao staljiniste. U knjizi se također opravdano naglašava *krutost poslijeratnog jugoslavenskog staljinističkog sistema, kaljenog u surovom građanskom ratu*, o čemu su svjedočili i *mračni i puni istražni Udbini zatvori*, kao i sama internacija na Golom otoku. Sve to odraz je staljinističkog funkcioniranja jugoslavenskog režima. Previšićev prikaz i analiza istrage ibeovaca podjednako pokazuje Udbinu efikasnost kao i samovolju, a u tom procesu afirmira se *denuncijatorska policijska metoda djelovanja, koji je bio ne samo kamen temeljac osobnih dilema i kapitulacija uhapšenika, već i crvena nit onoga što se na Golom otoku nazivalo revidiranje političkog stava, drugim riječima ima temeljne funkcije logora na Golom otoku*. Jasno se vidi da su u velikom broju slučajeva, dokazni materijal protiv ibeovaca bila (...) svjedočanstva drugih već uhapšenih osoba, najčešće ljudi iz njihove profesionalne, društvene ili privatne okoline. Obzirom na logiku djelovanja Udbe, gdje se inzistiralo na otkrivanju ibeovaca na slobodi, prikupljena svjedočanja bit će osnova za nova daljnja piramidalna hapšenja. Ishodište istrage bila je **udbaška pretpostavka da je uhapšenik kriv, jer se do njegova imena došlo iskazima drugih koji su već svoju ibeovsku orijentaciju priznali. To je bila suština istrage**. Ovdje je u najkraćim crtama opisana paranoidna logika cijelog sistema.

Od presudne važnosti pri tom je uloga nasilja, po čemu od toga da su priznanja iznuđivana batinama. Kad su istražitelji dobili ono što su htjeli – priznanje podrške Staljinu te imena suradnika i istomišljenika i kada se zatvorio krug svjedočanja uhapšenika jednih o drugima, i kada je postalo jasno da osoba nema više potencijalnih ibeovaca za prijaviti, sve je bilo spremno za kažnjavanje odnosno suđenja. (...) Najvažniji dokument bila je „karakteristika“ koja je imala težinu presude (...) proces kažnjavanja odnosno suđenja bio je posve formalan i predodređen. Kažnjavalo se na osnovu zaključaka istražitelja. Od 1948. do 1956. godine, najviše ibeovaca kažnjeno je administrativnim (upravnim) putem, njih 10.999. Sudskim putem najviše su kažnjavani oficiri i podoficiri Jugoslavenske armije, koji su se izjasnili za Rezoluciju IB-a ili su sudjelovali u nekim većim prekršajima (sabotaža, izdaja, itd.). U sudnicama ništa nije govorilo u prilog optuženim ibeovcima, pa su i pojedini optuženici, slično starim boljševicima u Moskovskim procesima, **sami sebe optuživali za izdaju**. U roku od jednog dana do dva tjedna nakon izricanja kazne, ibeovci su prebacivani na Goli otok na „društveno korisni rad“. Nakon čisto dugotrajnog putovanja u neljudskim uvjetima vlak bi stigao u luku Bakar a kažnjenici bi bili razvezivani (iako to nije bio uvijek slučaj) te bi kroz kordon milicije prošli avari pedesetak metara da bi potom uskakali u šljivu (tovarnu utrobu)

broda. (...) prilikom čega bi milicija pravila špalir od vagona do broda i tukla ili gurala kažnjenike koji su prolazili. (...) Kalvarija puta na Goli otok tu nije završavala, jer se po polasku broda fizičko nasilje nastavljalo. U štivi broda, kao i na palubi, bili su prisutni milicajci ili udbaši, koji su, nekad s ciljem, a nekad nasumično, prebijali već ozlijeđene iberovce. (...) Na najvećem udaru tijekom plovidbe „Punta“ našli su se povratnici na Goli otok tzv. „dvomotorci“. Osim „dvomotoraca“ na brodu (a i kasnije na Golom otoku) fizički su najviše maltretirani kažnjeni iberovci koji su zauimali visoke partijske i državne funkcije. (...) Način kako su kažnjeni iberovci prebacivani iz svojih istražnih zatvora na Goli otok bio je tek zloslutni nagovještaj događaja koji će slijediti u logoru.

Dolaskom tzv. *Bosanaca* ili *Bosanske grupe* iz Centralnog zatvora Bosne i Hercegovine otprilike mjesec dana po dolasku prvih kažnjenika u logor započelo je sustavno nasilje na otoku, a ustroj fiktivne logoraške samouprave bio je na čelu provođenja. *Bosanci* su bili sastavljeni od raznih pristalica Rezolucije IB-a, ali i od drugih vrsti političkih kažnjenika, vrlo moguće uhapšenih ustaša i etnika pa čak i od kriminalaca. Slomljeni na razne načine za vrijeme njihovog prijašnjeg boravka, kako Previšić može pokazati, *Bosancima* je ostavljena mogućnost da umjesto dugogodišnjih zatvorskih kazni služe kao Udbe poluge u slamanju goloćkih iberovaca, tj. da postave na noge ideju političkog preodgoja na Golom otoku. „Bosanci“ će, po nalogu i pod nadzorom Udbe, uvesti *špalir* (alternativnih naziva *stroj*, *šiba*, *topli zec*), koji je u kolektivnom smislu goloćka ana zabilježen kao najpotresniji događaj proživljen u logoru na Golom otoku. Svim kažnjenicima u logoru naredeno je na čitav dvored kroz koji će prolaziti pridošli iberovci. Na početku se na nesretne iberovce samo vikalo i pljuvalo, fizičko nasilje u špaliru počelo je s trećom ili, vjerojatnije, četvrtom grupom u travnju 1950. godine kada novi kažnjenici više nisu bili dočekivani povcima i uvredama već i batinama. U dočeku je morao sudjelovati čitav logor, što je u tom trenutku značilo brojku oko 3500 – 4000 ljudi. (...) U *špaliru* su izvikivane razne parole poput „Dole sluge Moskve“, „Dole Informbiro“, „Smrt špijunima NKVD-a“, „Dole reponje“, „Ubi bandu“, „Udri izdajnike“, „Evo ti Staljina“ ili „Tuci bandu“ (...) Kažnjenicima su prije špalira znali skidati odjeću, te bi goli prolazili kroz dvored, dok su nekad bili skinuti tek nakon njegova završetka, a to je ovisilo od grupe do grupe. (...) kažnjenike u špaliru tukli su prijatelji sa slobode, kako bi se dokazali Udbi da su na pravom putu povratka. (...) Nakon izlaska sa broda, prema uobičajenoj praksi, kažnjenici bi prolazili kroz jedan „jedinствени“ *špalir*. Međutim, dokumentirani su brojni slučajevi kada su postojala dva špalira, jedan od broda do „Žice“ i onda ponovno drugi u „Žici“. Vjerojatno je bila riječ o istom špaliru prekinutom samo ogradom logora. Međutim, Udba je htjela neke pojedince posebno maltretirati pa ih je

izdvajala od ostalih iz grupe i prije samog špalira za te njih posebno pripremala špalir sastavljen od odabranih logoraša. (...) najviše fizi kog nasilja bilo prisutno prilikom do eka šeste, sedme i osme grupe (prosinac 1949., travanj 1951. te više *partija* od svibnja do kolovoza 1951. godine). U *špalirima* kojima su do ekivane navedene grupe kažnjenici su prisiljavani na više nasilja – novopridošle su morali tu i letvama, palicama i ostalim tvrdim predmetima.

Ovdje se ne mogu opisati sve strahote „koncentracionog logora za kominformovce“ (*ilas*), koji su se u dokumentima Udbe zvali „Radilište Mermer“, „Radilište“ ili „Mermer“) kako se mogu iš itati iz rada. Logor na Golom otoku i sv. Grguru, kao i svi logori gdje su internirani ibeovci, djelovali su pod direktnom upravom savezne Udbe. Previši sustav opisuje kao *vrlo rafiniran, jasno strukturiran, detaljno isplaniran te strogo hijerarhiziran*. Rasprava o pitanju tko je kreator ovakvog sustava, gdje su njegova idejna ishodišta, predstavlja li Goli otok autenti an projekt ili kopiju ve ostvarenih modela, te usporedba sa nacisti kim, fašisti kim, ustaškim, sovjetskim logorima i zatvorima Kraljevine Jugoslavije vrlo je poticajan za razmišljanje o logorima kao jednim od simbola „doba ekstrema“ u 20. stolje u. Previši smatra da organizacija Golog otoka ima najviše sli nosti s nacisti kim i sovjetskim logorima. Njegov opis dnevne rutine golooto kih kažnjenika sa više ili manje sli nom dnevnom rasporedu, za koji utvr uje da je bio promijenjen u odre enim iznimkama, naj eš e vrsto vezanim stupnjem politi kog preodgoja, odnosno suradnje sa Udbom, daje veliki doprinos poznavanju realnost toga logora socijalisti ke Jugoslavije. Samo Nova godina, Prvi Maj i Dan Republike odskakali su od surove svakodnevne rutine, jer na te dana kažnjenici *nisu morali raditi, nisi bili tu eni, nisu morali prisustvovati mu nim politi kim konferencijama i nizu drugih*. Autor obrazlaže da je primjena najsirovijih metoda na Golom otoku vezana uz vrijeme najve eg vojnog, diplomatskog, ekonomskog i politi kog pritiska SSSR-a i zemalja lagera na Jugoslaviju. Jednako tako, ibeovci su najviše hapšeni upravo u najkriti nijem razdoblju sukoba Jugoslavije sa SSSR-om.

U razdoblju od rujna 1951. do travnja 1952. dolazi do ukidanja batinanja u *špaliru*, gdje je sada prisutno samo pljuvanje i vikanje na novopridošle logoraše; poboljšava se ishrana i higijena; gradi se karantena i nova bolnica; sam proces politi kog preodgoja provodi se s manje rigidnosti, posebice u inzistiranju na denuncijacijama - op enito popušta nasilje. Popuštanje golooto kog teškog režima još e se ubrzanije nastaviti (*tre a faza*) krajem 1952. i po etkom 1953. godine, kada se svi uvjeti op enito poboljšavaju (npr. gradi se sanitarni vor s tuševima), sve do toga da su u 1953. ak dozvoljeni i posjete rodbine na Goli otok kao i

primanje paketa, što je sve vjerojatno ubrzano i Staljinovom smrću u ožujku 1953. godine, koja je druga odrednica u logoraškoj kolektivnoj memoriji (osim posjeta Rankoviću) kada se govori o popuštanju dotadašnjeg režima. Da Goli otok prestaje u formalnom smislu biti logor kazuje i činjenica da je u 1953. godini on ustrojen kao KPD Rab-Goli otok. Naravno, nasilje je i dalje bilo sporadično prisutno na Golom otoku sve do 1956., međutim više nikako masovno i sistemski kao od 1949. do 1951. godine.

Pored korištenja rada kao sredstvo pritiska na kažnjenika u *procesu političkog preodgoja*, on je imao i svoju privrednu funkciju za režim. Logor postaje ne samo mjesto internacije ibeovaca već produktivan i lukrativan gospodarski sustav u kojemu Udba iz *obrade drva, obrade metala i obrade kamena* izvlači i financijsku korist. „Radilište Mermer“ sa pripadajućim firmom „Kombinat Mermer“, kasnije „Kombinat Velebit“ -poduzeće za preradu drvnih i kamenih proizvoda značilo je iskorištavanje gotovo robovskog rada. Proizvodi su završavali u susjednim zemljama. Udba je gospodarila prihodima logora na Golom otoku, jednim dijelom sa sebe, a jednim za potrebe države. Samo u 9 mjeseci 1957. godine od izvoza drva u Italiju zaradeno je više od 80.000 \$ što je u današnjoj vrijednosti prilagođenoj inflaciji, kako Previšić ističe, preko 700.000 \$.

Na kraju svoje studije Martin Previšić konstatira da su dvije godine na Golom otoku, koliko je trajala prosla na kazna, bili dovoljno vremena da su gotovo svi logoraši podlegli pritisku Udbe. Prvo su priznali da su ibeovci, pa su tukli druge logoraše, pokazivali stare ibeovce u logoru i nove na slobodi, nosili kamen po otoku, a kasnije vjerojatno radili nešto smislenije. Bili su aktivni na političkim konferencijama; diskutirali, provocirali i prozivali. Jače ili slabije, digli su ruku na „novu bandu“ u špaliru i vjerojatno potrošili grlo pjevajući i beskonačno golotoke pjesme. Bili su „prevaspitani“ - kako je Udba nazivala konačnu posljedicu i pobjedu svog nasilja. Više nisu bili staljinisti. No, kako autor ustvrđuje, za kažnjenike je život na slobodi ponekad bio jednako težak kao onaj na Golom otoku. Baš poput ustaških i etničkih kolaboranata, klasnih neprijatelja, klera i drugih, i golotoke ani povratnici postali su „bivši ljudi“. (...) Okolina u koju su se vratili golotoke ani reagirala je društvenim bojkotom povratnika zbog političkog stava prema „izdajicama“, a Udba je pratila svaki korak povratnika ibeovaca, od trenutka kada su stupili na slobodu, koja je po mnogo čemu bila uvjetna. (...) Dodatno opterećenje nosila je *Obaveza koju su kažnjenici morali potpisati pri izlasku*, a koja je stavljala bivše logoraše u pozicije denuncijanata, a ujedno uvjetovala šutnju o teškim golotokim danima. Nakon 1956. godine postupno je opadao pritisak na povratnike da bi već sredinom 1960-ih Partija tražila načine da se ibeovci

djelomi no ili potpuno politički rehabilitiraju, premda je ta rehabilitacija bila ograničena i politički licemjerna, budući da je jednom broju povratnika, koji su to htjeli, omogućila povratak u Partiju ali ne i uspon u njenoj hijerarhiji. Ibeovci su bili stalni predmet interesa službe sigurnosti, međutim, kolektivno praćenje ibeovaca kao skupine prestaje tek se tijekom 1970-ih služba sigurnosti usredotočuje na analizu politički najtvrdih ibeovaca, koji su još uvijek podržavali Sovjetski Savez, kao i na povratnike iz IB emigracije. Praćenje su sve do zadnjih godina 1980-ih. Rukopis završava sa konstatacijom da je nemoguće generalizirati pojedinačne sudbine golootočana, ali da je logor na Golom otoku u bitavoj svojoj praksi proizvod jugoslavenske staljinističke povijesti i iskustva, koje je snažno oblikovalo KPJ od 1937. godine. Takav Previšićev zaključak se temeljenim činjenicama, kao i onaj da je Udbina represija utvrdila partijsku državu i monopol. Također je nedvojbeno to no da današnja Republika Hrvatska na istom se teritoriju danas nalaze ostatci logora i kasnijeg zatvora na Golom otoku, u više od četvrt stoljeća svog postojanja i gotovo sedamdeset godina od otvaranja logora, nije napravila previše da se mjesto na kojem je oko **300 ljudi izgubilo život**, i kroz koji je prošlo oko 13.000 logoraša, na primjeren način obilježi. Svakako stoji i ova Previšićeva tvrdnja da ta činjenica nešto govori o odnosu prema prošlosti, naslijeđe komunizma i prema ljudskoj žrtvi.

Mišljenja sam da postoji veliki znanstveni i društveni interes za objavom ovog rukopisa. Tekst će biti izuzetno zanimljiv svima koji su zainteresirani za tematiku, i on nedvojbeno predstavlja doprinos našem poznavanju cijelog niza pitanja koja su povezana sa internacijom ibeovaca na Golom otoku. Pored nužne lekture kojom bi se otklonile eventualne pravopisne greške koje su se potkrali smatram da bi vrijedilo razmisliti o tome da se izradi kazalo imena koji se pojavljuju u tekstu, što bi suvislo zaokružilo ovaj rukopis. Smatram da se radi o rukopisu koji je danas zanimljiv i potreban istraživačima i svima koji su zainteresirani za temu, i stoga toplo **preporuujem** da se ovo djelo objavi!